

Віталій Морозов

ДВОРЯНКИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ТА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX - ПОЧАТКУ XX ст.

У статті розглядається внесок представниць дворянських родів Лівобережної України в розвиток літератури пореформеного періоду. Окреслено основні їхні здобутки та подана коротка характеристика літературних розвідок Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Олени Пчілки, Л. Яновської та ін.

Ключові слова: дворянський стан, літературні процеси, авторський доробок, товариства, проза, твори.

Стаття **присвячена** характеристиці внеску представниць дворянства Лівобережної України в розвиток літератури пореформеного періоду. Тематика статті органічно пов'язана з багатьма комплексними проблемами, які досліджують розвиток та становлення літературних процесів у 1861 – 1917 рр.

Окремі аспекти здобутків представників Лівобережного дворянства у сфері літератури свого часу **досліджували** О.М. Лазаревський, Г.О. Милорадович, І.Ф. Павловський, К.О. Ганюкова, І.Д. Бабенко, В.Т. Поліщук, В.І. Подзигун, Ю.Б. Кузнецов та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки розвитку української літератури пореформеного періоду, визначенні провідних критеріїв аналізу її жанрово-стильової єдності.

Об'єктом дослідження є літературна спадщина жінок-письменниць пореформеного періоду.

Предметом дослідження виступає жіночий дискурс періоду українського модернізму.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні внеску представниць дворянства Лівобережної України в літературні процеси 1861 – 1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Представниці дворянських родів Лівобережної України внесли свій посильний вклад у розвиток літератури пореформеного періоду. Так, художня проза **Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської** (псевдоніми: Ганна Барвінок, А. Нечуй-Вітер) (1828-1911) є цілим пластом відповідних жанрових форм, які своєю довершеністю являють феноменальне явище в українській літературі пореформеного періоду.

Перші оповідання письменниці вийшли друком наприкінці 50-х рр. XIX ст. у літературному альманасі «Хата» та журналі «Основа». Вона також є авторкою десятків оповідань, новел, мемуарів та художніх нарисів, а її рання творчість була позначена впливом емоційних почуттів. Найбільшою мірою це стосується оповідань «Не було змалку, не буде й до станку», «Лихо не без добра», «Вірна пара», «П'яниця», «Восени літо».

Слід також відзначити, що більшість творів письменниці раннього періоду тяжіє до естетики романтизму, що відповідало літературним віянням пореформеного періоду. Характерними рисами їх стали емоційність, переживання, ліризм та естетизація народного життя [1, с. 36].

© Морозов Віталій Володимирович – докторант кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

З 1862 р. Олександра Михайлівна почала друкуватися під псевдонімом Ганна Барвінок. Саме тоді в альманасі «Основа» була надрукована її повість «Наш дід та піп», а згодом світ побачили й такі її твори, як «Домонгар» (Руська Хата, 1877), «Трудящий шукає долю, а доля шукає трудячого», «Чорт у кріпацтві», «Квітки зі сльозами, сльози з квітками» (Рада, 1884), «Жіноче бідуння», «П'яниця» (Складка, 1887), «Вірна пара» (Просвіта, 1886).

Ганна Барвінок також написала й ряд повістей етнографічного плану російською мовою, серед яких дослідники української літератури пореформеного періоду виділяють «С Вольни» (1861), «С дороги» (1861), «Жизнь в одном селе» (1862), «Молотники» (1888), «Половинщик» (1888), «Русалка» (1889) [2].

Авторка розширює жанрову палітру малої прози, конкретизуючи й уточнюючи її видову форму (оповідання «Трудящий шукає долі, а доля трудячого», «Чорт у кріпацтві» (1877); «Перемогла», «Жіноче бідуння» (1887), «Молотники» (1888), «Русалка» (1889), «Побожна пара» (1890), «Спасенний москаль» (1890), «Перший усміх» (1906); казки «Кривенька уточка» (1890), «Казка про орла, про чорта і про чортову дочку», «Лисиця і журавель» (1891), «Гречка», «Дивовижне утя», «Льон» (1910) та інші [3].

До когорти талановитих представників дворянства Чернігівської губернії належала й **Марко Вовчок** (Марія Олександрівна Вілінська) (1833 – 1907), яка була особисто знайома з літературними корифеями (Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Костомаровим, І. Тургенєвим, Жулем Верном) [4].

Твори письменниці мали антикріпосницьке спрямування й описували історичне минуле України. Під час свого перебування за кордоном (1859 – 1867, Німеччина, Швейцарія, Італія, Франція) вона зустрічалася з Д. Менделєєвим, О. Бородіним, І. Сеченовим. Саме там (при сприянні І. Тургенєва) відбулося знайомство Марії Олександрівни з О. Герценом, Л. Толстим, Жулем Верном.

Як український прозаїк, Марко Вовчок розробила жанри психологічної повісті («Три долі») й оповідання («Павло Чернокріл», «Не до пари»), історичної повісті та оповідання для дітей («Кармелюк», «Невільничка», «Маруся»). Також письменниці належить створення жанру соціально-побутової казки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя» [5].

Представницею полтавського губернського дворянства була й **Ольга Петрівна Драгоманова (Юсач)** (псевдонім – Олена Пчілка) (1849 – 1930) – українська письменниця, драматург, перекладач, етнограф. З 1868 р. вона, перебуваючи на Волині, записувала пісні, обряди, народні звичаї та збирала зразки народних вишивок [6].

Свій творчий шлях Ольга Петрівна розпочала з перекладів поетичних творів Олександра Пушкіна й Михайла Лермонтова. В 1876 р. виїхала друком її книжка «Український народний орнамент», а в 1881 р. – збірка перекладів М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Лермонтова. З 1883 р. Ольга Петрівна почала друкувати вірші та оповідання у львівському журналі «Зоря», а перша збірка поезій «Думки-мережанки» побачила світ у 1886 р. [7].

О. Пчілці належить чимало перекладів світової класики (Овідія, А. Міцкевича, Й. В. Гете, Г. К. Андерсена, В. Гюго). Крім того, вона написала ряд публіцистичних, літературно-критичних статей і спогадів, серед яких слід виділити «М.П. Старицький» (1904), «Марко Кропивницький як артист і автор» (1910), «Євген Гребінка і його час» (1912), «Микола Лисенко» (1913).

Національні і соціальні мотиви становили основний зміст творів Олени Пчілки. Вона в 1887 р. разом з Наталією Кобринською видала у Львові альманах «Перший вінок», а в 1906 – 1914 рр. була видавцем журналу «Рідний Край» з додатком «Молода Україна» [8].

До кращих творів літературного доробку Олени Пчілки належать «Товаришки» (1887), «Світло добра і любови» (1888), «Соловйовий спів» (1889), «За правдою» (1889), «Артишоки» (1907), «Півтора оселедця» (1908), п'єси «Сужена не огужена» (1881), «Світова річ» (1908) та ін. Вона також була автором п'єс для дітей «Весняний ранок Тарасовий» (1914) та ін. [9].

До прогресивних представниць Лівобережного дворянства належала й **Марія Вікторівна Лучицька** (1852 — 1912), яка свого часу була відомим перекладачем. З 1887 р. вона оприлюднювала свої переклади творів скандинавських письменників у «Северном Вестнике», «Русских Ведомостях» та ін. [10]. Окремо були надруковані такі її переклади, як «Сборник произведений скандинавских писателей, Бьернсона, Ибсена, Гарборга и Кьелланда» (М., 1890), «История Европы XIX в.» (Файф, М., 1890), «Историческая география Европы» (Фриман, М., 1892). А в «Северном Вестнике» (1892, IX — XII) Марія Вікторівна дала зелене світло детальній біографії Софії Ковалевської.

М.В. Лучицькій також належить переклад творів Г. Брандеса, рецензія на які була надрукована в журналі «Звезда» (1913. — № 11. — С.175). В її перекладі також вийшов текст Датської конституції (Київ, 1905) [11] та переклад творів норвезьких письменників А. Гарборга, А.К. Лефлера, Г. Гейерстама, А. Стриндберга для «Київського збірника» (1894) [12].

Відомою письменницею та журналісткою була і представниця полтавського губернського дворянства **Надія Матвіївна Симонова (Кибальчич)** (1856 — 1918) (псевдонім Наталка-Полтавка). Вона є автором побутового нариса «Баба Вакулиха» (Харьків, 1902) та «Воспоминаний о Т.Г. Шевченко» [13]. Надія Матвіївна також залишила для нащадків свої спогади «В двух пансионах» (Киевская старина. — 1892. — Т. 37. — № 6. С.323-350).

Відома представниця полтавського губернського дворянства **Любов Олександрівна Яновська** (псевдоніми Ф. Екуртьжа, Омелько Реп'ях) (1861 — 1933) свої перші творчі літературні здобутки почала друкувати з 1896 р. Вона також відома і як автор численних розповідей, повістей, романів, драм, комедій, в яких відображала тяжке життя селянської бідноти («Ксенія-воровка» (1896), «Смерть Макарихи» (1900), «Доля», «Івасик», «За високим забором») та ін. А процес зростання революційного настрою народних мас був показаний в її драмах «В предрассветном тумане» (1908), «Жертвы» (1908) [14].

Українська письменниця та літературний критик **Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська (1868–1941)** також належала до полтавського губернського дворянства. В 1888–1893 рр. вона брала активну участь у роботі літературного гуртка «Плеяда», здійснювала керівництво роботою київського літературно-художнього клубу «Родина» та разом із сестрою Марією тісно співпрацювала з галицькими літературними періодичними виданнями «Зоря», «Правда», «ЛНВ», «Життя і слово».

Перші вірші Людмили Михайлівни були надруковані на сторінках львівського альманаху «Перший вінок». Також зразки її поезії знайшли своє місце на сторінках різних культурно-мистецьких альманахів.

Значно більшою за обсягом є прозова, драматична, перекладацька та літературно-критична спадщина Л.М. Старицької-Черняхівської. Серед її драматичних творів слід виділити «Червоний Кавказ» (1908), «Крила» (1913), «Останній сніп» (1917). Людмила Михайлівна також була автором літературно-критичних та літературознавчих статей: «Елементи творчості М. Коцюбинського» (1911), розвідок про Л. Яновську (1909), Г. Барвінок (1911), М. Садовського, Л. Толстого та ін. Її перу належить і перше дослідження з історії українського національного театру. Вона також залишила спогади про видатних діячів української культури: Л. Українку, М. Лисенку, М. Старицького, В. Самойленку, Г. Барвінок, І. Франка, М. Садовського, М. Коцюбинського, М. Заньковецьку, П. Саксаганського, І. Карпенко-Карого та ін.

До дворянства Лівобережної України належала і талановита письменниця **Варвара Миколаївна Цеховська** (псевдонім Ольнем) (1872 — 1941). Її розповіді друкувалися в «Образовании», «Вестнику Европы», «Русской мысли», «Русском богатстве» [15].

Окремим виданням вийшли її «Очерки и рассказы» (1911), «Без иллюзий» (1911), «Цепи». З внутрішньоредакційних подій народилися сюжети оповідань «Муравейник», «Юбилей редактора», «Первый шаг» та ін. До 1912 р. вийшли три збірки розповідей Варвари Миколаївни, які отримали схвальну оцінку критиків. Розповіді були присвячені життю дворянських родин та чиновництва, художників і власників

мебльованих кімнат у провінції, театральних актрис та журналістів і будувалися навколо проблем життя самотніх жінок, сімейних відносин і традиційних любовних трикутників.

Українською поетесою та прозаїком була і представниця полтавського губернського дворянства **Надія Костянтинівна Кибальчич** (1878 — 1914). Друкуватись вона почала з 1899 р., коли в журналах та альманахах з'явилися її віршовані твори. В 1913 р. побачила світ перша збірка віршів Надії Костянтинівни під назвою «Поезії», а в наступному році — і книжка оповідань.

Надія Костянтинівна тонко відчувала природу й опоетизувала її. Найвідоміший твір Надії Кибальчич для дітей — казка «Спогади kota Сивка». З цієї казки, а також з оповідання «Як я колись й собі хотіла писати історію» діти дізнаються багато цікавого про життя тварин, їхню поведінку.

Висвітленню екзистенційних проблем буття письменниці підпорядкувала зображення психології людини в переломний момент її соціального індивідуального існування (новели «З життя», «Нерівня», оповідання «На хуторі», «Злочинець», «Павло Тодосенко») [16].

До осягнення ідеалу жінки прагнуть героїні оповідань Надії Костянтинівни «На канікули», «На хуторі», «З малих краєвидів» та новели «Нарис» [17].

Художній світ Надії Кибальчич містить правду соціальної несправедливості та аморальності можновладців, а персонажі її творів належать до різних соціальних шарів суспільства. Вони надзвичайно вразливі, конфліктують з оточенням через свою глибинну несхожість з іншими людьми. [18].

Висновки. Представниці дворянських родів Лівобережної України внесли помітний вклад у розвиток літературних процесів другої половини XIX - поч. XX ст., а їх спадщина займає чільне місце на сторінках періодичних видань як минулих століть, так і сьогодення.

1. Подзігун В.І. Штрихи до літературного портрета Ганни Барвінок // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. — 2005. — Кн. 7 (688). — Липень. — С. 36-48.

2. Киевская старина. — 1888. — №№ 6, 12; 1889. — № 7.

3. Подзігун В.І. Проза Ганни Барвінок у руслі «кордоцентризму» (на матеріалі оповідань «Не було змалку, не буде й до станку» та «Восени літо») // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. 2005. — Випуск 10. — С. 282-297.

4. Брадїс Є. Сила молодая (Повесть о писательнице Марко Вовчок. — Л.: Дет. лит., 1972. — 240 с.

5. Лобач-Жученко Б. Б. Про Марка Вовчка. — К.: Дніпро, 1979. — 310 с.

6. Гнатенко В. До історії волинської косачиніани [про нову книгу «Олена Пчілка і Волинь» (матеріали конференції (29 - 30 червня 1999 р.)) // Дивослово. — 1999. — № 12. — С. 55 — 56.

7. Іваненко В.Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва // Народна творчість та етнографія. — 1989. — № 6. — с. 69 — 77.

8. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу // Дзвін. — 1993. — № 10 — 12. — С. 140 — 144.

9. Денисюк І.О. Проза «малих форм» Олени Пчілки // В кн. «Українське літературознавство». — 1970. — Вип. 10. — С. 102 — 108.

10. «Северный Вестник» — ежемесичный литературно-научный и общественно-политический журнал, издававшийся в Петербурге в 1885 — 1898 гг. До мая 1890 выходил под редакцией А.М. Евреиновой. «Русские Ведомости» — газета, выходила в Москве с 1863 по 1918 гг.; в 1863 — 1867 гг. — три раза в неделю, с 1868 г. — ежедневно. К середине 70-х гг. XIX в. стала одной из наиболее влиятельных русских газет.

11. Датская конституция (**Конституционный акт Дании**) — конституция, или основной закон, Дании. Первая датская конституция была принята в 1848 г., дей-

ствуюча конституція була одобрена на референдумі в 1953 г. і состоит из 11 глав и 89 параграфов.

12. «Киевский Сборник в помощь пострадавшим от неурожая» (К., 1892, под редакцією проф. Лучицко).

13. Киевская старина. — 1890. — № 2. — С. 175 — 184.

14. Синько Г. Ю. Любов Яновська. — К., 1962.

15. «Образование» — педагогический журнал для родителей, наставниц и наставников, выпускавшийся в Санкт-Петербурге в конце XIX - начале XX вв.. С 1872 года по 1875 год выходил под названием «Педагогический листок Санкт-Петербургских женских гимназий», спустя один год публикация журнала возобновилась под заголовком «Женское образование» с главным редактором в лице В.Д. Сиповского, окончательно переименован в «Образование» в 1892 году. Издавался до 1909 года. «Вестник Европы» — русский литературно-политический ежемесячник, выпускавшийся с 1866 по 1918 гг. в Санкт-Петербурге. До 1868 года выходил ежеквартально, с 1869 года — ежемесячно. Редактор-издатель — М.М. Стасюлевич (с 1866 по 1908 гг.). «Русская мысль» — самый распространённый и один из лучших ежемесячных литературно-политических журналов в России. Выходил в Москве с 1880 по 1918 гг. Создателем журнала был известный журналист, издатель и переводчик В.М. Лавров. Особенностью журнала был «Библиографический отдел», который выходил в виде отдельного приложения к журналу и заключал в себе систематический отчет о всех главных новинках русской книжной и журнальной литературы (изредка — и о новых произведениях европейской научной литературы). «Русское богатство» — ежемесячный литературный, научный и политический журнал, издавался в 1876 — 1918 гг. Основан в Москве, с середины 1876 г. издавался в Санкт-Петербурге. С 1880 г. издавался артелью писателей (Н.Н. Златовратский, С.Н. Кривенко, Е.М. Гаршин и др.). С 1893 г. — новая редакция (Н.К. Михайловский, В.Г. Короленко, Н.Ф. Анненский) сделала журнал центром либерального народничества.

16. Комарівська Н. Фрагментарна проза Надії Кибальчич // Сучасний погляд на літературу. — К., 2002. — Вип. 7. — С. 67-74.

17. Комарівська Н. Поетика малої прози Надії Кибальчич // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України. — К., 2001. — Вип. 2. — С. 76-80.

18. Томчук Л.В. Творчість Надії Кибальчич у контексті української літератури кінця XIX - початку XX ст. // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Вип. VIII. — Рівне: РДГУ, 2000. — С. 161-170.

В статье рассматривается вклад представительниц дворянских родов Левобережной Украины в развитие литературы пореформенного периода. Очерчены основные их достижения и подана краткая характеристика литературных поисков Ганны Барвинок, Марко Вовчок, Олены Пчилки, Л. Яновской и др.

Ключевые слова: дворянское сословие, литературные процессы, авторская работа, общества, проза, произведения.

The article considers the contribution of the representatives of noble families of the Left-bank Ukraine in the development of the literature of post-reform period. Outlined their main achievements and filed the brief characteristic of literary searches Anna Barvinok, Marko Vovchok, L. Yanovskaya, etc.

Keywords: nobiliary state, literary processes, author work, societies, prose, works.